

УДК 32

**ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ З ПОЗИЦІЇ ТЕОРІЇ
РАЦІОНАЛЬНОГО ВИБОРУ****FEATURES OF THE STUDY OF POLITICAL
BEHAVIOR FROM THE STANDPOINT OF THE
THEORY OF RATIONAL CHOICE****Горбачов А. В.,**

аспірант кафедри політології, соціології та культурології, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди (Харків, Україна), e-mail: gorbachovav2302@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0002-8200-6515

Gorbachev A. V.,

Postgraduate student of the Department of Political Science, Sociology and Cultural Studies, Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda (Kharkiv, Ukraine), e-mail: gorbachovav2302@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0002-8200-6515

Виявлено та проаналізовано зв'язок між особливостями змісту різних варіантів теорії раціонального вибору та науково-дослідницькими стратегіями дослідження політичної поведінки, що презентуються у творах таких дослідників, як К. Ерроу, Г. Беккер, Р. Коуз, Ч. Бьюкенен, Д. Норт та Р. Фогель. Сучасна політична думка традиційно використовує кілька підходів для дослідження феномена політичної поведінки. Основними вважаються соціологічний та психологічний, також можлива їх інтеграція, комплексне використання з метою отримання об'єктивного уявлення про «цілісну людину» – виборця або політика. Але сьогодні дослідники все більше відзначають, що політична діяльність все більше і більше стає схожою з підприємницькою. Принаймні вона так само передбачає застосування ринкових (управлінських, маркетингових, рекламних, інформаційних) технологій, що особливо виразно виявляється у виборчих кампаніях, які найчастіше перетворюються в своєрідні підприємства з «розкрутки» і просування того чи іншого політичного «бренду».

Ключові слова: політична поведінка, теорія раціонального вибору, методологія, прогнозування.

The article reveals and analyzes the connection between the peculiarities of the content of various variants of the theory of rational choice and the research strategies of the research of political behavior, presented in the works of such researchers as K. Ehrrow, G. Becker, R. Coase, C. Buchanan, D. Nort and R. Fogel. Modern political thought traditionally uses several approaches to study the phenomenon of political behavior. The main ones are sociological and psychological, and their integration, complex use is possible in order to obtain an objective notion of a «holistic person» – a voter or a politician. However, today, researchers are increasingly noticing that political activity is becoming increasingly similar to entrepreneurial activity. At the very least, it also implies the use of market (managerial, marketing, advertising, information) technologies, which is particularly pronounced in election campaigns, which are most often converted into peculiar enterprises for the promotion and promotion of a particular political brand.

Keywords: political behavior, theory of rational choice, methodology, forecasting.

Постановка проблеми. Сучасні політичні реалії потребують все більшого розуміння того, яким чином діють актори в політичному полі, під впливом яких чинників формується активність людей, спільнот, соціальних інститутів в публічній сфері. Поведінка людини в політиці різноманітна і може бути типологізованою таким чином: по-перше, людина проявляє інтерес, шукає, усвідомлює і оцінює політичну інформацію, формує цінності, робить висновки, вступає в суперечки, відстоює свої погляди, голосує за кандидатів, вступає в різні групи, вона може навіть виявитися втягнутою

в агресивні дії. З іншого боку, окрема група людей виконує владні функції, приймає політичні рішення, організовує і проводить політичні заходи. За останні роки у політичному дискурсі вже визначилися гносеологічні традиції дослідження політичної поведінки цих груп. Але недостатньо визначеним та обґрунтованим залишився підхід, що досліджує політичну поведінку з позиції теорії раціонального вибору.

У політичній науці є традиційним стійке домінування макросуб'єктного підходу. У центрі досліджень знаходяться інститути і актори, що представляють політичний процес як комунікацію носіїв політичних інтересів – держави, партій, рухів, груп інтересів, політиків, експертів і громадських активістів. У такому контексті індивідуальна поведінка в політиці імпліцитно найчастіше трактується як продовження групової, колективної поведінки. Дослідження різних типів політичної поведінки з позиції теорії раціонального вибору потребує спеціального аналізу та має свої особливості для кожної із зазначених груп політичних акторів.

Сьогодні увага політологів прикута, головним чином, до швидких переходів або «транзитів» політичної системи з одного стійкого стану в інший. Дослідники намагаються визначити фактори, якими викликаються ці швидкі транзити. Особливо ретельно вивчаються процеси демократизації, в ході яких авторитарні режими поступаються своїм місцем демократично обраній владі [4].

Сучасна політична думка традиційно використовує кілька підходів для пояснення феномена політичної поведінки. До основних напрямів належать соціологічний та психологічний. У ряді випадків можлива їх інтеграція, комплексне використання з метою отримання об'єктивного уявлення про «цілісну людину» – виборця або політика. Але сьогодні дослідники все більше відзначають, що політична діяльність все більше і більше стає схожою з підприємницькою. Принаймні вона так само передбачає застосування ринкових (управлінських, маркетингових, рекламних, інформаційних) технологій, що особливо виразно виявляється у виборчих кампаніях, які найчастіше перетворюються в своєрідні підприємства з «розкрутки» і просування того чи іншого політичного «бренду».

Таким чином, аналіз політичної поведінки з позиції теорії раціонального вибору є актуальним і необхідним. На сьогоднішній день є нагальною і практичною потреба в розробці комунікативних механізмів, що дозволяють погоджувати приватні політичні інтереси еліт з інтересами, цілями і завданнями суспільного розвитку, з'явилася вимога формування політики, що пропонує ексклюзивний політичний товар для різних сегментів виборців.

Аналіз актуальних досліджень. Традиція використання економічного інструментарію для політики йде корінням в методологічне «відгалуження» теорії раціонального вибору – концепцію суспільного вибору, представниками якої є Е. Даунс, засновник сучасного політико-

економічного аналізу; К. Ерроу, який проаналізував процедуру вибору і обміну при голосуванні; Дж. Б'юкенен, який звернув увагу на проблему політичного обміну в конституційному будівництві, і такі дослідники, як Г. Таллок, М. Олсон, Д. Мюллер, Р. Толлісон, У. Нісканен. Новітні розробки в рамках теорії суспільного вибору дозволяють також проаналізувати нераціональну поведінку виборців при прийнятті політичних рішень (Г. Бреннан, Л. Ломаскі). Раціонально-інструментальний підхід дослідження політичної поведінки репрезентує Г. Хімелвейт, який розглядає виборця як «раціонально діючу людину» та як «споживача» [15]. Такий виборець здійснює свій вибір, лише рефлексуючи (раціонально осмислюючи) політичну ситуацію, керується власними інтересами.

Узагальнивши роботи сучасних зарубіжних авторів другої половини ХХ століття, слід зазначити, що їх дослідження в області політичного ринку були переважно зосереджені на наступних проблемах: максимізація політиками довгострокової вигоди, права власності на публічному ринку (право громадян обирати своїх представників, право депутатів приймати закони, посадових осіб застосовувати закони, а суддів інтерпретувати їх), рентоорієнтовану поведінку і витрати в державному секторі. На даний час провідною школою політмаркетингових досліджень вважається британська, яка зосереджена на розгляді процесів комунікації в ході обміну на політичному ринку і ролі виборця в ньому. Вона йде корінням з теорії основоположників політичного маркетингу С. Блека і Ф. Котлера, які описували у своїх роботах стратегії управління політичним процесом, формування громадської думки і дослідження електоральної поведінки. До представників цієї школи належать С. Хеннеберг, Н. О'Шоннесі, Дж. Лис-Маршмент, М. Скаммелл, П. Рівз, Дж. Іган, Ж. Лінч.

Завдяки зазначеним авторам, фокус дослідження політичного ринку сьогодні зосереджений на технологіях соціального маркетингу і інструменталістському підході теорії суспільного вибору. Але в дослідженнях сучасних авторів все більша увага приділяється комунікаційним технологіям колективних суб'єктів, що беруть участь в політичному управлінні, до яких належать виборці, представницька влада, політичні партії, групи тиску.

Мета статті – проаналізувати особливості сучасного дослідження політичної поведінки з позиції теорії раціонального вибору.

Виклад основного матеріалу. В середині ХХ століття неокласична економічна теорія отримала розширену інтерпретацію як теорія раціональної поведінки. Відправним пунктом нового трактування раціональності став той факт, що людина змушена постійно робити вибір. Роблячи покупки, голосуючи за програму своєї партії, вступаючи в шлюб, займаючись спортом, людина оцінює дві або кілька альтернатив і вважає за краще одну з них. Найбільш плідні результати

такого аналізу були отримані в політології. В межах такого підходу політика цінується не тільки як носій високого державного початку, а як носій своїх власних інтересів. Політики вже не займаються державотворенням в звичайному розумінні. В якості зацікавлених індивідів вони переслідують самостійні цілі, наприклад, повторне обрання на державну посаду і отримання максимальної кількості благ. Сучасні теоретики раціонального вибору не були першими, хто став намагатися пояснювати те, що відбувається в політиці, виходячи з уявлення, що і виборці, і політики – це суб'єкти, які раціонально переслідують мету максимальної вигоди або користі. При поясненні результатів політичних процесів теоретики раціонального вибору звертаються до дедуктивного способу формулювання версій про те, з якими спонукальними і стримуючими факторами стикаються індивіди, якими розрахунками керуються. Систематичне вивчення стратегії поведінки індивідів вивело теоретиків до нових підходів аналізу традиційних питань політичної науки, а також привело до постановки питань щодо природи політичних феноменів.

Для більш кращого розуміння методології раціонального вибору потрібно розглянути основні «стовпи» теорії:

1. Раціональність суб'єктивна. Теорія раціонального вибору істотно розширила параметри, що пояснюють поведінку. З позиції теорії раціонального вибору «раціональність» має перш за все суб'єктивні критерії – існує стільки ж раціональностей, скільки індивідуальних «я».

2. Раціональність обмежена. Раціональність залежить від якості і кількості інформації, яка знаходиться в розпорядженні суб'єкта дії. Раціональність прийняття рішень пов'язана з обмеженістю ресурсів часу, людина не має можливості занадто довго думати над варіантами вибору, тому, коли стає відомий максимально повний набір рішень за обмежений проміжок часу, з яких треба вибрати оптимальний, необхідно припинити накопичення інформації.

3. Раціональність індивідуалістична. Теорія раціонального вибору нерозривно пов'язана з методологічним індивідуалізмом, оскільки у фокусі уваги обох знаходяться окремі індивіди, а не суспільство в цілому. Тут затверджується не повна незалежність індивідів від суспільства, а лише те, що вони не є чистим епіфеноменом соціальності. Суб'єкт дії створюється не суспільством, а всередині суспільства.

Основні підходи дослідження політичної поведінки поділяються на: прескриптивний, дескриптивний та емпірично-нормативний підхід. Перші два підходи за своєю суттю – це деякою мірою підходи біхевіористичні – вони зосереджені на дослідженні психологічного аспекту прийняття рішення, а третій підхід базується на розумінні політичних процесів як результатів політичної поведінки акторів. Розглянемо ці підходи ближче.

Прескриптивний (нормативний) підхід пов'язаний з відповіддю на питання: «Що є

раціональна поведінка?». Гра – ідеальна область, до якої можна застосувати прескриптивну форму теорії раціонального вибору. Мета теорії ігор – пояснити колективну дію, розпочату індивідами на основі особистого інтересу. Цей підхід був детально розроблено Р. Аксельродом, який організував гру–змагання вчених і виявив оцінку ефективності особистих стратегій поведінки. Інша теоретична область, до якої застосована нормативна версія раціонального вибору, – так звана «теорія соціального вибору», яка, на думку Дж. Ельстера і А. Джілланда, заснована на поняттях спільної і несумісної гри [5]. Ця теорія орієнтована на узгодження різних, іноді суперечливих переваг суб'єктів з функцією «загального інтересу», без якої не може існувати міцна система голосування.

Дескриптивний підхід ТРВ полягає в формулюванні та перевірці гіпотез, що характеризують раціональну поведінку. Дескриптивний напрямок в теорії раціонального вибору, незважаючи на абстрактність вихідних посилок, відкриває широкі можливості для перевірки емпіричних гіпотез і дозволяє пояснювати деякі політичні тенденції. Наприклад, Д. Блек досліджував політичні рішення в умовах крайньої поляризації суспільства і описав феномен віддалення політичних програм від вимог медіанного виборця [3]. Це відбувається в тому випадку, коли партія, пропонуючи більш м'який варіант своєї програми, втрачає більше «своїх» голосів, ніж виграє у партій з протилежною політичною орієнтацією.

На відміну від прескриптивного і дескриптивного напрямків емпіричний нормативний підхід заснований на гіпотезі про рівновагу вільного вибору з одного боку і примусу – з другого. А. Хіршман розробив модель, яка демонструвала залежність примусу від двох змінних, названих «вихід» і «голос» [6]. «Голос» символізує можливість суб'єкта шляхом власних зусиль мінімізувати ступінь примусу. «Вихід» передбачає можливість мігрувати в інше соціальне середовище. З точки зору нормативного індивідуалізму, питання про виробництво суспільних благ має вирішуватися за умови мінімального примусу. Теоретичну розробку цієї проблеми зробив Дж. Бьюкенен, який досліджував «внески» з боку егоїстично мотивованого актора у виробництво суспільно значущих благ [4]. Модель Б'юкенена має суттєві обмеження, пов'язані з розміром груп: чим більшим є колектив, чим меншою є вигода, яка одержується його членами, і чим краще кожен з них усвідомлює власні інтереси, тим меншою є ймовірність, що кожний індивід зацікавлений у відтворенні суспільних благ.

Широке застосування теорії раціонального вибору дозволяє по-іншому зрозуміти політичні процеси та структуру держави. ТРВ приділяє основну увагу чинникам, які обмежують дії раціональних акторів, тобто соціальних інститутів. Основні переваги ТРВ перед іншими підходами такі: теоретична ясність і економічність; аналіз рівноваги; широке використання дедуктивного підходу; взаємозамінність індивідів. Важливим

методологічним наслідком є те, що вона дозволяє розглядати явища в порівняльній статистиці. Повторювані соціальні і політичні феномени, з точки зору цієї теорії, існують в рівновазі, а це означає, що стає можливим вивчати і порівнювати властивості різних рівноважних станів політичних процесів. Цей аналітичний підхід можна використати наступним чином. По–перше, для того, щоб виявити оптимальну для актора лінію поведінки. По–друге, аналіз рівноваги дозволяє вирішувати проблеми, пов'язані з множинними умовами, які піддаються емпіричній перевірці через прогнози. По–третє, аналіз дозволяє спростовувати альтернативні пояснення політичних процесів. Відповідно до ТРВ, концепції, які виходять із неоптимальної поведінки, в кращому випадку неповні, а в гіршому – помилкові. В рамках цієї теорії аргументація формалізована, тобто будується відповідно до математичних або логічних принципів. Перевага полягає в тому, що формалізована аргументація (якщо, звичайно, вона правильна) утримує істинність. Висновки, що виводяться з теоретичних моделей, відтворюють істинність, що містилася у вихідних припущеннях. Іншими словами, теорему не можна оскаржити – хоча можна заперечувати проти прийнятих в ній припущень.

Завдяки зазначеним вище особливості можна побачити розповсюджені методи маніпуляції суспільною думкою, за допомогою використання інтересів соціальних груп – через їх інтереси в певних сферах соціуму, «переписування» партійної програми під інтереси виборців та т.ін. Таке розуміння ТРВ можна використати не тільки для дослідження поведінки певних соціальних груп, але й як основу для політичних технологій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, основні труднощі теорії раціонального вибору пов'язані з проблемою поєднання індивідуалістичного та інституційного підходів до пояснення цілеспрямованої поведінки. Так чи інакше теорія раціонального вибору змушена виходити або з концепції, в якій індивід максимізує «задоволення», і пояснювати формування соціального порядку «невидимою рукою», або приймати за основу соціальні норми і інститути, припускаючи, що будь–яка поведінка, що виходить за рамки встановлених правил, нераціональна.

Список використаних джерел

1. Аткинсон, 1999. 'Лекции по экономической теории государственного сектора', М.: *Аспект-Пресс*, с.203–245.
2. Бьюкенен, Дж., 2005. 'Причина правил. Конституционная политическая экономия', СПб.: *Экономическая школа*, с.130–136.
3. Грин, Д., Шапиро, И., 1994. 'Объяснение политики с позиций теории рационального выбора: почему так мало удалось узнать?', *Полит. Политические исследования*, №3, с.59–74.
4. Ротар, НЮ., 2004. 'Формы участия населения у политических процессах': навч. посіб., Чернівці: *Рута*, 7 с.
5. Стиглиц, Дж., 1997. 'Экономика государственного сектора', М.: *Изд-во Моск. ун-та: ИНФРА-М*, с.520–601.
6. Хантингтон, С., 2003. 'Столкновение цивилизаций', М.: *ООО «Издательство АСТ»*, 603 с.

7. Эрроу, К., 1993. 'Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов', *THESIS*, №2, с.53–68.

8. Akerlof, AG. 'The Market for «Lemons»: Quality Uncertainty and the Market Mechanism', *The Quarterly Journal of Economics*, v.84.

9. Axelrod, R., 1984. 'The evolution of cooperation', New York, p.223, August 1970, p.488–500. URL: http://igiti.hse.ru/data/413/313/1234/5_1_4Akerl.pdf;

10. Black, D., 1958. 'The theory of committees and elections', Cambridge, p.256.

11. Buchanan, JM., 1986. 'Liberty, market and the state', New York, p.274.

12. Downs, A., 1957. 'An Economic Theory of Democracy', A. Downs – New York, *Harper and Row*, p.27–28. URL: <http://www.osiris.colorado.edu/~mciverj/Downs3–14.PDF>.

13. Elster, J., Hylland, A., 1992. 'Foundations of social choice theory', Oslo, p.264.

14. Brennan, G., Lomasky, L., 1993. 'Democracy and Decision: The Pure Theory of Electoral Preference', *Cambridge University Press*, p.86–71.

15. Himmelweit, HT., Humpheys, P., Jaeger, M., Katz, M., 1981. 'How Voters Decide', *Academic Press*.

16. Hirschman, AO., 1970. 'Exit, voice, and loyalty: Response to decline in firms, organizations, and states', Cambridge, 162 p.

References

1. Atkinson, 1999. 'Lekcii po jekonomicheskoy teorii gosudarstvennogo sektora (Lectures on public sector economics)', M.: *Aspekt-Press*, s.203–245.

2. B'jukenen, Dzh., 2005. 'Prichina pravil. Konstitucionnaja politicheskaja jekonomija (The reason for the rules. Constitutional political economy)', SPb.: *Jekonomicheskaja shkola*, s.130–136.

3. Grin, D., Shapiro, I., 1994. 'Ob#jasnenie politiki s pozicij teorii racional'nogo vybora: pochemu tak malo udalos' uznat'? (Explanation of politics from the standpoint of the theory of rational choice: why did so little have been learned?)', *Polis. Politicheskie issledovanija*, №3, s.59–74.

4. Rotar, NJu., 2004. 'Formy uchasti naselennja u politychnyh procesah (Forms of participation of the population in political processes): navch. posib., Chernivci: *Ruta*, 7 s.

5. Stiglic, Dzh., 1997. 'Jekonomika gosudarstvennogo sektora (Public Sector Economics)', M.: *Izd-vo Mosk. un-ta: INFRA-M*, s.520–601.

6. Hantington, S., 2003. 'Stolknovenie civilizacij (Clash of Civilizations)', M.: *OOO «Izdatel'stvo AST»*, 603 s.

7. Jerrou, K., 1993. 'Vozmozhnosti i predely rynka kak mehanizma raspredelenija resursov (Opportunities and limits of the market as a resource allocation mechanism)', *THESIS*, №2, s.53–68.

8. Akerlof, AG. 'The Market for «Lemons»: Quality Uncertainty and the Market Mechanism', *The Quarterly Journal of Economics*, v.84.

9. Axelrod, R., 1984. 'The evolution of cooperation', New York, p.223, August 1970, p.488–500. URL: http://igiti.hse.ru/data/413/313/1234/5_1_4Akerl.pdf;

10. Black, D., 1958. 'The theory of committees and elections', Cambridge, p.256.

11. Buchanan, JM., 1986. 'Liberty, market and the state', New York, p.274.

12. Downs, A., 1957. 'An Economic Theory of Democracy', A. Downs – New York, *Harper and Row*, p.27–28. URL: <http://www.osiris.colorado.edu/~mciverj/Downs3–14.PDF>.

13. Elster, J., Hylland, A., 1992. 'Foundations of social choice theory', Oslo, p.264.

14. Brennan, G., Lomasky, L., 1993. 'Democracy and Decision: The Pure Theory of Electoral Preference', *Cambridge University Press*, p.86–71.

15. Himmelweit, HT., Humpheys, P., Jaeger, M., Katz, M., 1981. 'How Voters Decide', *Academic Press*.

16. Hirschman, AO., 1970. 'Exit, voice, and loyalty: Response to decline in firms, organizations, and states', Cambridge, 162 p.

* * *